

ПРИНЦИП РІВНОСТІ У ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Показано, що актуальність вивчення принципу рівності у праві обумовлена передусім тим, що правильне розуміння і регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної, правової, соціальної держави, метою якої забезпечення рівності людей перед законом. З огляду на це автор звертається до витоків даного поняття, передусім, філософських здобутків.

Звертається увага на неоднозначне розуміння принципу рівності в науковій літературі. Зокрема, у моральному аспекті під рівністю розуміють формальний принцип моральності, відповідно до якого моральні вимоги однаковою мірою мають поширюватися на всіх людей незалежно від їх соціального стану та умов життя.

Підкреслюється, що в правовій сфері сутність правової рівності полягає у вимозі однакового становища людей перед законом, розвивається до нормативно-юридичних форм, здатних виступити зразками, моделями, правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей.

Ключові слова: мораль, право, права і свободи, правова рівність, принцип рівності.

Chepulchenko Tetiana. The principle of equality in law: a theoretical applied aspect

The article notes that the relevance of studying the principle of equality in law is primarily due to the fact that the correct understanding of i regulation of equality is a necessary condition for clarifying and solving many practical issues, in particular, the development of a democratic, social state, the goal of which is to ensure equality of people before by law. Given this, the author turns to the origins of this concept, primarily to philosophical research.

Attention is drawn to the ambiguous understanding of the principle of equality in the scientific literature. In particular, in the moral aspect, equality refers to the formal principle of morality, according to which moral requirements should equally apply to all people, regardless of their social status and living conditions.

It is emphasized that in the legal sphere the essence of legal equality consists in demanding the equal position of people before the law, developing regulatory and legal forms capable of acting as models, models, rules of possible, due or prohibited behavior patterns of people.

Key words: *morality, law, rights and freedoms, legal equality, the principle of equality.*

Принцип рівності — ключовий у системі принципів статусу особи в демократичному суспільстві. Він покликаний забезпечити однакові умови реалізації всіх прав і свобод усіма людьми. Поняття рівності притаманне значній кількості положень установчих актів ЄС, як загальних, так і спеціальних. Зокрема, принцип рівності закріплено у Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. у редакції Лісабонського договору 2007 р. Йому присвячено окремий розділ III «Рівність»¹.

Оскільки політичний курс України спрямований на зближення з Європейським Союзом, то дане питання є своєчасним і нагальним у сфері удосконалення прав і свобод людини і громадянина.

Актуальність дослідження проблем рівності у праві на сьогодні зумовлена також тим, що правильне розуміння і регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної, соціальної держави, метою якої забезпечення рівності людей перед законом у забезпеченні їх прав та свобод.

У загальнотеоретичному аспекті вчення про рівність як категорію права досліджувалося у працях видатних стародавніх мислителів і філософів — Сократа, Платона, Арістотеля, Демокрита, Аврелія, Сенеки тощо, середньовічних мислителів — Ф. Аквінського, Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли.

У вітчизняній юридичній літературі даній проблемі останнім часом приділяється особлива увага такими вітчизняними та зарубіжними вченими: Н. Болотіна, О. Лукашова, О. Львова, О. Матвієнко, О. Мельникова, Т. Мельник, Н. Оніщенко та ін. Водночас потребує подальшої наукової розвідки не лише тлумачення даного принципу, а й практика його регламентації та застосування в українському правовому полі.

Правильне розуміння і регламентація рівності є необхідною умовою для з'ясування і вирішення багатьох практичних питань, зокрема, шляхів розбудови демократичної, соціальної держави.

Рівність як політичний принцип відігравала особливу роль ще в Афінах, де вона виступала важливою вимогою демократії, проте розумілася вузько, як рівність перед законом і рівне право на участь в управлінні державними справами, але не для усіх, а тільки для вільних громадян; раби, іноземці, жінки виключалися із цього переліку. Таким чином, це була рівність із збереженням важливих привілеїв і нерівностей.

Римська правова думка виходила з рівності як основи правової системи, що знаходить лінгвістичне підтвердження в латинській мові. Спочатку рівність як така виражалася з допомогою терміну «*aequalitas*». Багатозначний термін «*aequalitas*» отримав різні модифікації. Це «*aequalis*», яке перекладається як рівномірний, рівний; «*aequabilitas*» — як равна спроможність. Іншою модифікацією «*aequalitas*» є «*aequitas*», інакше рівномірність, домірність і пропорційність. В останньому значенні рівність набуває додаткового відтінку — «*aequitas legum*» (неупередженість і пропорційність закону)².

Якщо розглядати поняття рівності у формі суспільного ідеалу, то за своєю природою і функціями, як у загальній, так і конкретних формах свого вияву, ідеал рівності — продукт загальнолюдської культури. Його основоположні характеристики вимагають філософського осмислення і являють собою одну з традиційних і вічних філософських тем. Це виправдовує постійне звернення до неї, незважаючи на те, що найважливіше щодо соціальної рівності вже висловлене та освячене авторитетом мислителів минулого. Втім, внаслідок різних причин, ця тема як філософська проблема, що зумовлюється потребами суспільної практики, залишається відкритою³.

У філософській літературі рівність визначають у найрізноманітніших аспектах. Так, у моральному аспекті під рівністю розуміють формальний принцип моральності, відповідно до якого моральні вимоги однаковою мірою мають поширювати-

ся на всіх людей незалежно від їх соціального стану та умов життя. В особистісному аспекті цей принцип передбачає, що при оцінці вчинків інших людей особа має виходити з тих самих вимог, які вона пред'являє до самого себе. У новий час цей принцип був сформульований І. Кантом (категоричний імператив). В буржуазній етиці принцип рівності обґрунтовується неопозитивистом Р. Хеаром, який, однак, вважає, що під цей принцип можна підвести будь-які моральні вимоги, адже будь-яка мораль, що існувала в історії людства, формально виходила з того, що її принципи однаково поширюються на всіх людей. Однак історичний зміст принципу рівності в моралі змінювався з розвитком суспільства⁴.

Ще один аспект рівності — соціальний, тлумачить поняття рівності як принцип, відповідно до якого у суспільстві забезпечується однакове соціальне становище людей, які належать до різних класів та соціальних груп. Він по-різному трактувався в різні епохи різними суспільними силами. В античному суспільстві дія даного принципу поширювалося лише на вільних громадян. Християнство проголосило рівність усіх людей перед Богом. Рівність у буржуазному суспільстві — це, насамперед, рівність можливостей і прав, що охороняється законом, але експлуатація людини людиною, майнова нерівність обмежують можливість досягнення справжньої рівності. Марксизм, визнаючи значення правової рівності, разом з тим вважає, що соціальна справедливість передбачає врешті-решт економічну (у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ), політичну (сфера класових, національних і міждержавних відносин) та культурну (виробництво, розподіл і споживання духовних благ) рівність. За соціалізму зберігається соціальна нерівність, що обумовлена недостатнім рівнем розвитку матеріального виробництва, істотними відмінностями між розумовою та фізичною працею, містом і селом, різницею в освіті, кваліфікації, складом сім'ї, принципом розподілу за кількістю і якістю праці. Рівність за умов соціалізму є несумісною із зрівнялівкою, він передбачає розвиток ініціативи, змагальності, плюралізму думок. Тобто, гуманістичне значен-

ня соціальної рівності полягає в тому, що вона відкриває можливість для кожної людини вільно розвивати свої здібності і потреби відповідно індивідуальних властивостей⁵.

Рівність як принцип формування суспільних відносин розглядає А. Лимарь, який пише, що рівність є принципом формування суспільних відносин, який передбачає захищений законом чи моральними нормами доступ кожного члена суспільства до матеріальних і моральних умов життя з метою всебічного і гармонійного розвитку своїх особистих якостей⁶.

У згаданому контексті Н. Оніщенко наголошує, що місце людини в соціумі, її соціальна роль значною мірою залежать від реалізації принципу рівності, що визначає її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві.

Системний аналіз забезпечення прав і свобод людини може стосуватися і повинен характеризувати безпосередню дію Конституції, дотримання та забезпечення рівності прав і свобод людини. Кожна з окремих «зрізів» рівності, у свою чергу, може розглядатися як складова загального принципу соціальної рівності⁷.

Отже, сучасні уявлення про рівність — результат тривалої еволюції в історії соціально-філософської та політико-правової думки. Дана категорія не є однозначною, і навіть є спірною водночас усе зазначене підкреслює багатомірність цього явища, яке формувалося тисячоліттями.

Форми зовнішнього прояву та практичного здійснення в емпіричній дійсності формальної рівності — це все реальні правові явища нормативно-регулятивного, інституційно-владного і поведінкового характеру, що представляють собою лише різні форми зовнішнього виразу та конкретизації єдиної правової сутності, однієї і тієї ж відмінності правової засади, загальноправового принципу формальної рівності.

Ідеї та ідеали рівності глибоко історичні. Вони органічно поєднують плинне і постійне, змінне та стійке. У найбільш яскравій формі зміст та сутність рівності історично розкривався у взаємозв'язку людини з державою, і саме через цей зв'язок

визначався її юридичний зміст. Отже, ми маємо можливість спостерігати, як категорія рівності відображалася у системі позитивного права, набувала конкретної форми у вигляді формально закріпленого принципу рівності всіх перед законом.

У теоретичних концепціях минулого простежується взаємозв'язок людини та держави, що розкриває вплив принципу соціальної рівності на розбудову держави, зміст її політичних завдань, ставлення до людини та задоволення її потреб. У цьому контексті категорія рівності відіграє важливу методологічну роль у процесі постійних намагань удосконалити суспільні відносини з метою побудувати таке суспільство та державу, які були б максимально наближені до свого ідеалу.

Відповідні наукові джерела показують, що теоретико-правові дослідження сутності та змісту принципу рівності, як правило, здійснюються через категорію «правова рівність». При цьому термін «принцип» часто випадає, оскільки поширення набула думка, згідно якої правова рівність — «це правовий принцип, який має ознаки правової аксіоми». В юридичній науці таке тлумачення поняття «правова рівність» стало традиційним. Воно засноване на конструктивних особливостях правової рівності, що виражаються в його здатності виступати і провідною ідеєю правосвідомості, і основним положенням політики держави у правовій сфері, і, будучи закріпленим у нормативно-правових приписах, здійснювати реальний регулятивний вплив на поведінку людей. Узяті в сукупності, ці властивості правової рівності характеризують його як основоположний принцип права, що виступає і метою, і засобом, і результатом, і критерієм дії права.

Проблема сутності принципу правової рівності не викликає значних розбіжностей у фахівців. Досить вдало вона сформульована В. Карташовим: «Сутність принципу юридичної рівності була досить чітко виражена ще римськими юристами: «закон говорить з усіма однаково (*lex uno omnes alloquitur*)»⁸.

З огляду на це особливої уваги заслуговує визначення Н. Вітрука, в якому головною ознакою принципу правової рівності виступає рівність людей за законом. «Юридична рів-

ність, — стверджує дослідник, — є не чим іншим, як рівністю суспільного становища людей за законом»⁹.

Вказане також відображається в Основному Законі нашої держави. Так, ст. 24 Конституції України¹⁰ наголошує, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Перевагами такого визначення сутності принципу правової рівності є те, що воно лаконічне за формою і за змістом більш глибоко пояснює всі прояви рівності у праві. Ми приєднуємося до даного визначення і в якості додаткових аргументів на його користь наводимо наступні міркування.

По-перше, треба визнати, що це визначення саме принципу права, оскільки воно уособлює одну з головних закономірностей у праві — встановлення однакової для всіх міри необхідної, можливої або забороненої поведінки.

По-друге, знаходить відображення факт пов'язаності рівності не тільки з правом, а й соціальною сферою. Соціальна сторона сутності принципу правової рівності виражена у вказівці на однаковість саме суспільного становища людей, а юридична — у визнанні цієї однаковості за законом.

Інакше кажучи, в правовій сфері сутність правової рівності, що полягає у вимозі однакового становища людей перед законом, розвивається до нормативно-юридичних форм, здатних виступити зразками, моделями, правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей.

При цьому необхідно пам'ятати, що люди рівні лише як окремо взяті особи, тобто як розумно-моральні, а тому вільні істоти. В силу цього принцип правової рівності «має універсальне значення для всіх історичних типів і форм права і виражає специфіку та характерну особливість правового способу регулювання суспільних відносин вільних індивідів»¹¹.

Всупереч зазначеному останнім часом відбувається певне розширення у розумінні рівності, що несе певні необґрунтовані привілеї окремим категоріям громадян, і це пов'язує з питаннями недискримінації і толерантості. У контексті цього О. Львова пише, що експерти спостерігають принаймні декілька практик, які викликають різке суспільне неприйняття на пострадянському просторі, але які активно впроваджуються у зарубіжній Європі, що впливають із сучасної системи європейських цінностей, серед яких розмивання традиційної сім'ї (зокрема, ювенальна юстиція, одностатеві шлюби), терпимість до пропаганди гомосексуалізму, легалізація «легких наркотиків» тощо. Усе вказане прикривається, зокрема, темою терпимості й так званої «рівності» щодо прав і обов'язків, яка, згідно позиції правознавців, не означає «однакових прав та обов'язків» і не передбачає створення певним особам чи групам осіб якихось привілеїв, що дозволяли б порушувати закон. Так звана толерантність намагається нівелювати уявлення про суспільну мораль та її природність шляхом легітимації тих явищ, які мають очевидні шкідливі наслідки для усього суспільства (наприклад, гомосексуалізм, легалізація проституції тощо), і назвати їх нормою і мірилом у суспільному житті. Позитивна толерантність мала б принести мир і злагоду у суспільство, а не спричиняти гострий суспільний резонанс і конфлікт.

Окрім цього, наголошується, що в українській юридичній науці з'являються перші, хоча й необґрунтовані, спроби розширити основний каталог природних прав людини неприродними явищами. Зокрема, право на сексуальну орієнтацію пропонується розглядати як право нового покоління, що потребує подальшої регламентації в законодавстві України, зокрема, це явище має включатися до основних конституційних ознак, за якими заборонена дискримінація¹².

З огляду на зазначене необхідно підкреслити, що засадничим принципом, на якому мають ґрунтуватися інші правові принципи і уся правотворча діяльність державних органів, згідно із ст. 8 Конституції, є принцип верховенства права. Одним із його проявів є те, що право не обмежується лише

законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Особливо слід підкреслити, що свобода людини характеризує її загальний стан, соціальний статус, з одного боку, а з іншого — конкретизується у можливості вчиняти ті інші дії в межах, наданих людині мораллю і правом¹³.

Отже, дослідивши теоретико-правовий аспект категорії рівності, можна стверджувати, що сучасні уявлення про рівність — результат тривалої еволюції в історії соціально-філософської та політико-правової думки.

У теоретичних концепціях минулого простежується взаємозв'язок людини та держави, що розкриває вплив принципу соціальної рівності на розбудову держави, зміст її політичних завдань, ставлення до людини та задоволення її потреб. У цьому контексті категорія рівності відіграє важливу методологічну роль у процесі постійних намагань удосконалити суспільні відносини з метою побудувати таке суспільство та державу, які були б максимально наближені до свого ідеалу.

У правовій площині сутність правової рівності, що полягає у вимозі однакового становища людей перед законом, розвивається до нормативно-юридичних форм, здатних виступити зразками, моделями, правилами можливого, належного або забороненого варіантів поведінки людей.

Втім, з огляду на сучасні тенденції до розширення розуміння поняття рівності, що пов'язується із питаннями недискримінації і толерантності, дана категорія не є однозначною. Незважаючи на таку тенденцію, ми традиційно під рівністю розуміємо рівність законних прав і можливостей, які людина отримує від народження, незалежно від будь-яких ознак, що визначені у вищому законі держави.

1. Стрельцова О.В. Принцип рівності як загальний принцип європейського права. *Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія* / за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2014. С. 320-330.

2. Чепульченко Т.О. Філософсько-правові засади категорії «рівність». *Принцип рівності у праві: теорія і практика*: монографія / за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2014. С. 48.
3. Словарь по этике / под ред. И. Кона. Москва: Политиздат, 1981. С. 262; Чепульченко Т.О. Цит. праця. С. 42-43.
4. Словарь по этике / под ред. И. Кона. С. 264.
5. Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1989. URL: <http://terme.ru/dictionary/180/word/ravenstvo>.
6. Лымарь А.Т. Философия, практическое руководство. Магнитогорск: Магнитогор. гос. тех. ун-т им. Г.И. Носова, 2004. Ч. 1. С. 134.
7. Оніщенко Н.М. Принцип рівності в соціальних відносинах. *Принцип рівності у праві: теорія і практика*: монографія / за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2014. С. 13.
8. Карташов В.Н. Правозащитные системы: понятия, основные типы и принципы. *Российская и европейская правозащитные системы. Соотношение и проблемы гармонизации*: Сб. ст. / под ред. В.М. Баранова. Н. Новгород, 2003. С. 19.
9. Витрук Н.В. Правовой статус личности в СССР. Москва: Юрид. лит., 1985. С. 24.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. у редакції від 30.09.2016 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Киракосян С.А. Развитие социально-философских представлений о равенстве в праве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Краснодар, 2009. С. 29.
12. Львова О.Л. Межі толерантності українських законів: аналітико-правовий зріз. *Держава і право*. 2018. Вип. 81. С. 29-30.
13. Чепульченко Т.О. Категорія прав людини у площині наукового дискурсу. *Альманах права: доктринальні підходи та галузеві виміри*. 2018. Вип. 9. С. 28-37.

Chepulchenko Tetiana. The principle of equality in law: a theoretical applied aspect

The article notes that the relevance of studying the principle of equality in law is primarily due to the fact that the correct understanding of i regulation of equality is a necessary condition for clarifying and solving many practical issues, in particular, the development of a democratic, social state, the goal of which is to ensure equality of people before by law. Given this, the author turns to the origins of this concept, primarily to philosophical research.

Attention is drawn to the ambiguous understanding of the principle of equality in the scientific literature. In particular, in the moral aspect, equality refers to the formal principle of morality, according to which moral requirements should equally apply to all people, regardless of their social status and living conditions. In the personal aspect, this principle provides that when assessing the actions of other people, a person must proceed from the same requirements that a person places on himself. In the theoretical concepts of the past can be traced the relationship of a person and the state, reveals the influence of the

principle of social equality on the development of the state, the content of its political objectives, attitude to the person and the satisfaction of his needs. The establishment of legal equality is mainly associated with the ancient Roman term «paritas».

A systemic analysis of the provision of human rights and freedoms may relate to and should characterize the direct effect of the Constitution, observance and equality of human rights and freedoms. Each of the individual «sections» of equality, in turn, can be regarded as part of the general principle of social equality.

It is noted that the fundamental principle on which other legal principles and all legislative activity of state bodies should be based, according to Art. 8 of the Constitution, is the principle of the rule of law. One of his manifestations is that the law is not limited only to law as one of its forms, but also includes other social regulators, in particular, norms of morality, traditions, customs, etc., which are legitimized by society and conditioned by the historically achieved cultural level of society.

Consequently, modern ideas about equality are the result of a long evolution in the history of socio-philosophical and political-legal thought. This category is not unambiguous, and even controversial at the same time, all this stresses the multidimensionality of this phenomenon, which was formed for millenia.

It is emphasized that in the legal sphere the essence of legal equality consists in demanding the equal position of people before the law, developing regulatory and legal forms capable of acting as models, models, rules of possible, due or prohibited behavior patterns of people.

Key words: morality, law, rights and freedoms, legal equality, the principle of equality.